

Filozofické aspekty kolaborace za druhé světové války

PHILOSOPHICAL ASPECTS OF COLLABORATION DURING WORLD WAR II

Václav Velčovský¹

Abstrakt: Cílem tohoto příspěvku je interpretovat kolaboraci za druhé světové války jako fenomén. První část textu se zaměřuje především na její filozofické aspekty (pojmy mez, interakce a vina), a to hlavně na bázi Jasperse, ve druhé jsou aplikovány na český kontext druhé světové války a tranziční spravedlnosti. Vytvoří se tak schéma kolaborace, resp. kolaborace bude zasazena mezi další životní strategie. Díky tomuto propojení může příspěvek poskytnout interdisciplinární pohled na problematiku, která rozhodně vzhledem k současnému vývoji ve světě i v Evropě není neaktuální.

Klíčová slova: Kolaborace, vina, morálka, trest, druhá světová válka, protektorát.

Abstract: The aim of this paper is to interpret collaboration during the World War II as a phenomenon. The first part of the text is focused mainly on its philosophical aspects (concepts of limit, interaction and guilt), mainly on the basis of Jaspers, in the second, they are applied to the Czech context of the World War II and the transitional justice. The scheme of collaboration will be created, respectively the collaboration is put among other life strategies. Thanks to this interconnection, the paper might provide an interdisciplinary view of the issue. Given the current developments in the world and in Europe, the issue is certainly not out of date.

Keywords: Collaboration, guilt, morality, punishment, World War II, protectorate.

---

¹ Ústav bohemistických studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1, Czech Republic, vaclav.velcovsky@seznam.cz

Definici pojmu kolaborace či jejím filozofickým rozměrům se většinou historici vyhýbají a věnují se ikonickým postavám. Za kolaboraci je většinou považována jakákoli spolupráce s okupační mocí, tedy bez nutného rozlišení spolupráce podle její míry, záměrnosti, účelnosti či přesvědčení. Jan Tesař, Tomáš Pasák či Detlef Brandes zpravidla rozlišují tři směry: ideologický, retardační a aktivistický. Ty bývají doplňovány o čtvrtý – programový.²

Cílem tohoto příspěvku je interpretovat kolaboraci za druhé světové války jako fenomén. Zaměřím se v první části především na její filozofické aspekty (budu analyzovat pojmy *mez*, *interakce* a *vina*), a to hlavně na bázi Jasperse, v druhé se je pokusím aplikovat na český kontext druhé světové války. Vytvořím tak schéma kolaborace, resp. zasadím kolaboraci mezi další životní strategie.

Kolaboraci je možné pojímat jako chování vedoucí k překročení určité meze, vstupující do sociální interakce, resp. vytvářející ji, která legitimizuje nelegitimní či dokonce nelegální režim, a které zapříčiňuje jednotlivcovu vinu. Prosadilo se chápání kolaborace jako jednání v situaci, v níž má člověk možnost volby, tedy nikoliv jednání v extrémní, např. život ohrožující chvíli.³ Hranice kolaborace je často vnímána jako hranice mezi *chtít* a *muset*.⁴ Jenže motivace je ryze subjektovou charakteristikou, stejně jako otázka volby. Protože nejde ani tak o samotnou ontologickou ne/existenci volby, ale daleko spíše gnozeologickou schopnost její identifikace.

Situaci v souladu s Jaspersem chápu jako *skutečnost pro subjekt, který je na ní zainteresován jakožto pobývání a pro nějž znamená omezení či hrací pole*.⁵ V ní se uplatňují i jiné subjekty a jejich zájmy. Pokud je situace *mezní*, je klíčová právě definice oné meze. Jedná se o nepřehlédnutelnou a nepřekonatelnou překážku, která zabraňuje vidět v našem pobývání cokoliv jiného než právě jednu jedinou možnost. Typickou překážkou je boj nebo smrt – dějí se i bez jedincova spolupůsobení jakoby „zevně“. Tuto mez subjekt nemůže změnit ani ovlivnit. *Mezní situace už není situací pro vědomí vůbec, protože ji vědomí jakožto vědoucí a účelově jednající bere na vědomí pouze objektivně* [nikoliv subjektivně jako u „běžných“ situací – pozn. VV], *nebo se jí vyhýbá, ignoruje ji a zapomíná na ni*.⁶ Nicméně záměrné „zapomínání“ na *mez* či její vytěšňování její existenci pro „objektivní“ pojmání mezní situace ze strany jedince neovlivňuje.

Jedním z druhů či typů meze je skutečně existující a nevyhnutelný, bezvýhodný extrém, tedy situace, v níž objektivně vzato možnost volby (až na sebezničení) není. Jedná se o takovou situaci, v níž bychom jednání na základě výše uvedeného neměli označovat za kolaboraci.

---

² K problematice pojmu kolaborace blíže srov. Kokoška, S.: *Odboj, kolaborace, přizpůsobení. Soudobé dějiny*, 17, 2009, s. 15–30, Pasák, T.: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999, týž: *Pod ochranou říše*. Praha: Práh, 1998, týž: *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*. Praha: Horizont, 1997, Kvaček, R. – Tomášek, D.: *Causa Emil Hácha*. Praha: Themis, 1995, Brandes, D.: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj*. Praha: Prostor, 1999, týž: *Kolaborace v protektorátu Čechy a Morava. Dějiny a současnost*, 16, 1994, s. 25–29, Tesař, J.: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Praha: Prostor, 2000, týž: *Traktát o „záchraně národa“*. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace. Praha: Triáda, 2006, Krämer, M.: *Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren während des Jahres 1939*. München: GRIN, 2007.

³ Maršálek, P.: *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha: Karolinum, 2002, s. 168.

⁴ Pasák, T.: *Pod ochranou Říše*. Praha: Práh, 1998, s. 349. Blíže srov. také Pasák, T.: *Problémy české kolaborace*. In: *Dějiny a paměť. Odboj a kolaborace za druhé světové války*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1995, s. 25–34.

⁵ Jaspers, K.: *Mezní situace*. Praha: OIKÚMENÉ, 2016, s. 7.

⁶ *Ibid.*, s. 10, Todorov, T.: *V mezní situaci*. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 60–65.

V takovém případě se jedná o limitu meze, nikoliv o mez samotnou. Takováto situace neneguje existenci meze.

Když mezní situace pro jedince „vznikne“ a jedinec je s ní konfrontován, je možné kolaborování chápat jako posunutí či překročení hranice sebevymezení vedoucí k určité osobní nebo režimní konformitě. Zásadní je, že tato hranice, kterou kolaborující překročil po konfrontaci s mezí, nemá jasně danou, kvantifikovatelnou a kvalifikovatelnou dělicí linku. Nelze ji stanovit objektivizovaně, univerzálně a nezávisle na konkrétním individuu, nicméně i přes absenci ostré hranice může být zřejmá.

Na kolaboraci je možno nahlížet jako na sociální interakci mezi ovládajícím a ovládaným. Ovládající jsou v případě protektorátu představitelé okupační moci a nacistické správy. Ti nemohou existovat bez alespoň rámcového či vynuceného (formalistického) projevení souhlasu ovládaných. Právě tímto souhlasem se vytváří společenská smlouva a legitimuje se nový režim. Kolaboraci je proto možno označit za aktivní nástroj legitimizace nelegitimního (a někdy i nelegálního) režimu.

Kolaborace je patrná primárně zevně (jinou skupinou obyvatel či subkulturou) či ex post (po politické změně či s časovým odstupem). Nový režim má potřebu se vůči starému vymezit, personifikovat mechanismy moci právě prostřednictvím představitelů režimu předešlého, sítě organizací a také kolaborantů a následně je justičně či alespoň morálně odsoudit.⁷ Takovéto souzení má charakter odplaty – retribuce. Její smysl nesměruje pouze na vyrovnání se s minulostí, ale také na formování určité hodnotové orientace současnosti a další společenský vývoj. Působí sice primárně na konkrétní souzené osoby, nicméně má podstatný celospolečenský dopad. Vytváří a prezentuje chtěné a ocenění hodné vzorce chování, resp. ukazuje na jejich opaky.

Je nutno připomenout rozdílný vztah kolaborace jako fenoménu k legalitě a legitimitě moci. Pokud vítězové určují, co je a co není legální, ale pokud samotné vítězství není legitimní, je činnost odbojáře v souladu s legitimitou, tj. snaží se zvrátit danou nelegitimní skutečnost, zatímco činnost kolaboranta bude pravděpodobně vždy v souladu s (formální) legalitou, tj. v dané době platnými a účinnými zákony. Bude přitom argumentovat pozitivněprávně, zatímco odbojář přirozeněprávně. Je zároveň pravděpodobné, že kolaborant ke skutečnosti přistupuje ryze formalisticky a neklade si otázky po rozdílu mezi legalitou a legitimitou, popř. je záměrně ignoruje. Tím se stává vinným. Rozkol, resp. „přepólování“ legality a legitimacy je řešeno tranziční spravedlností.⁸

Na vinu a kolaboraci lze nahlížet ze dvou úhlů. První – relativistický tvrdí, že otázku kolaborace a viny určují vítězové (v souladu s pozitivním právem). Tedy vyhrálo-li by válku nacistické Německo, nemohli by být lidé jako Frank, Moravec či Vajtauer označeni za kolaboranty. Druhý – idealistický naopak zdůrazňuje existenci jistých univerzálních hodnot (humánních, morálních

---

⁷ Ke konceptu tranziční spravedlnosti srov. např.: Kritz, N.: *How Emerging Democracies Reckon With Former Regimes I., II.* Washington: United States Institute of Peace, 1995, Teitel, R.: *Transitional Justice*. New York: Oxford University Press, 2002, Frommer, B.: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia, 2010, Kmoč, P.: *Provinění proti národní cti: „malá retribuce“ v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*. Praha: Academia, 2015, International Center for Transitional Justice. URL: www.ictj.org (2018-03-04).

⁸ V českém kontextu se jednalo o dekret prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (tzv. velký retribuční dekret), dekret prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 č. 17/1945 Sb., o Národním soudu, dekret prezidenta republiky ze dne 27. října 1945 č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti (tzv. malý retribuční dekret).

atp.), které pokud člověk poruší, stává se automaticky kolaborantem, a to nezávisle na statutu vítězů a poražených a na hodnocení ad hoc nebo ex post (v souladu s přirozeným právem). První pojetí lze označit za diachronní, tedy vždy definované až na základě srovnávacího vývoje (stav před – po), druhé za synchronní, vznikající komparací aktuálního subjektivního a ideálního či objektivního axiologického stavu, přičemž si připouští existenci nezpochybnitelných hodnot, jejichž porušení se stává vinou.⁹

Vinou se po válce zabýval Karl Jaspers – v roce 1946 vydal klíčovou studii *Die Schuldfrage*,¹⁰ v níž rozpracoval svůj koncept mezní situace z roku 1932. Vině se podle něj nelze vyhnout, nechceme-li rezignovat na svobodné bytí. V kontrastu s tradiční křesťanskou morálkou, která uvažuje o vině na základě „nevinnosti“, Jaspers tvrdí, že protože jedinec ví, že je svobodný, uznává, že je vinen.¹¹ Svobodný člověk tedy apriorně nemůže zůstat, resp. vůbec být nevinný. Jaspersovým cílem bylo vyložení fenoménu viny, a to v návaznosti na všeobecně verbalizovanou kolektivní vinu Němců po druhé světové válce. Vina má podle něj čtyři dimenze, druhy či podoby, které se co do rozsahu a obsahu svého pojetí rozšiřují: kriminální, politickou, morální a metafyzickou.¹²

Relativně nejzávažnější, a přitom nejméně problematickou, protože jednoznačnou je vina kriminální. Je jasně prokazatelná výrokem soudu na základě porušení právních předpisů. Trest je podle Jasperse akceptovatelným důsledkem pouze u kriminální viny – ta je posuzována zevně a neimplikuje nutnost nějaké podstatné vnitřní introspekce. Za jiné viny nelze v běžném slova smyslu „externě“ trestat.

Politická vina je uchopitelná složitěji. Jaspers občas místo *viny* používá v tomto kontextu pojem *odpovědnost*.¹³ Člověk nežije jako izolované individuum, ale je součástí politického společenství. A protože se podílí na politickém životě svého státu, stává se jistým způsobem spoluzodpovědným za potenciální zločiny, které jeho političtí představitelé páchají, a to nezávisle na tom, zda je volil. Politická vina je jako jediná vinou kolektivní. O vině a nevině nerozhoduje standardní trestní soud jako v případě viny kriminální, ale pouze moc a vůle vítěze. Následky politické viny nelze chápat jako trest v pravém slova smyslu. Kriminální trestání politické viny chápe Jaspers jako návrat k archaickým principům msty podle zásady *vae victis* (běda poraženým), která legitimizuje pošlapávání práv poražených. Přestože tedy obyvatelé nacistického Německa nesou vinu politickou, nelze je automaticky vinit kriminálně: *Zlo zůstává zlem, i když se chápe jako odplata*.¹⁴

---

⁹ Tzv. *idealistické (přirozeněprávní) pojetí kolaborace a viny lze označit v dnešní době za převládající. Stalo se tak především díky Všeobecné deklaraci lidských práv z roku 1948, která definovala nezpochybnitelné hodnoty lidství pro demokratický svět.*

¹⁰ Podobně také Fuller, L. L.: *Morálka práva*. Praha: OIKÚMENÉ, 1998, s. 221–228 nebo Arendtová H.: *Eichmann v Jeruzalémě*. Praha: Mladá fronta, 1995, s. 337–353.

¹¹ Jaspers, K.: *Mezní situace*, s. 91, blíže srov. Todorov, T.: *V mezní situaci*, s. 53–60.

¹² Jaspers, K.: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. Praha: Academia, 2006.

¹³ Tu dále rozvinul Ricœur, který odmítl v případě této kategorie mluvit o vině. Rozlišil podíl (aktivní či pasivní) na zločinech páchaných daným státem – pak se jedná o vinu kriminální, a pouhou příslušnost k danému státu, tedy právní postavení občana. V druhém případě nemohou být sankce uloženy v trestněprávním, ale výhradně v občanskoprávním pojetí (válečné reparace, omezení politické moci atp.). Dále – rozdíl mezi morální vinou a morální a zároveň kriminální vinou je podle Ricœura pouze v míře závažnosti pochybení jedince (Ricœur, P.: *Německá vina*. *Reflexe*, 54, 2018, s. 146–147, blíže srov. Němec, V.: *Jaspersova otázka viny ve světle Ricœurovy kritiky*. *Reflexe*, 54, 2018, s. 139).

¹⁴ Jaspers, K.: *Otázka viny*, s. 19.

Morální vina vzniká ignorováním vlastního svědomí, nerozlišováním dobra a zla. Podobě jako kriminální vina je vázána nejen na aktivně způsobenou újmu určité osobě, ale také na pasivní nezabránění této újmě. Rozhoduje o ní vlastní svědomí, popř. bližní, který má živý zájem o duši jednajícího.¹⁵ Morální vina je zcela individuální, subjektivní a nelze ji „soudit“. Takovýto morální soud je totiž nelegitimní, sám o sobě nemorální a zcela neúčinný.

Metafyzická vina je projevem nedostatku *absolutní solidarity s člověkem jako člověkem*.¹⁶ Jedinou instancí je zde Bůh.

Zatímco vina kriminální a politická jsou vinou objektivní (jistým způsobem zevně hodnotitelnou, první kontradiktory, druhá v jistém a zároveň velmi problematickém pohledu graduálně), morální a metafyzická nikoliv. Tyto jsou bytostně subjektivní a odráží se v nich především vnitřní charakteristiky osoby, které bez předchozích dvou typů viny nemohou být axiologicky posuzovány. Zrcadlí hodnotovou orientaci člověka, jeho charakterové vlastnosti, postoje všeobecné i ty k aktuálním událostem. Jak uvádí Jaspers: *Existuje solidarita mezi lidmi jako lidmi, v jejímž důsledku je každý spoluzodpovědný za všechno bezpráví a všechnu nespravedlnost na světě, zvláště za zločiny, k nimž dochází v jeho přítomnosti. Jestliže jsem neučinil všechno, co jsem mohl, abych jim zabránil, jsem spoluvinen*.¹⁷

Československá poválečná tranziční spravedlnost vinu kriminalizovala, a to nejen kriminální, ale rovněž politickou a morální. Z tohoto důvodu vznikly tribunály, které sice soudily ve své podstatě podle trestního práva, ale jednalo se o soudy čestné, které vyslovovaly hodnotový soud nad člověkem a nad jeho chováním před politickou změnou. Tranziční spravedlnost morálku (navíc morálku „retroaktivní“) učinila předmětem trestního práva.¹⁸ Právě kriminalizace morální viny je základní příčinou mnoha nespravedlností, jichž se může tranziční spravedlnost dopustit jménem „národní očisty“, „skoncování s minulostí“ či „budování nového státu“.

Znamená však tato konstrukce, že takové aktivity za protektorátu, které byly v souladu s tehdejší platným a účinným právem, resp. které pozitivní právo respektovaly a udržovaly, se staly po válce nejen nelegitimními, ale také nelegálními? Ve své podstatě se jedná o spor pozitivního a přirozeného pojmání práva.¹⁹ Československé poválečné retribuční soudnictví na takovéto úvahy nemělo prostor a ani kapacitu. Bylo vedeno zcela jinými motivy a cíli než právněfilozofickými.

Motivaci kolaborujících za druhé světové války lze vidět ve trojím spojitém rozpoložení: ideová, hodnotová či ideologická blízkost nacistů, hmotný prospěch z kolaborace nebo strach. První skupina představovala specifické české nacionalisty, kteří věřili v možnost aplikace národněsocialistických říšských myšlenek na kontext protektorátu, na árijský původ Čechů, kteří volali po národní očistě a budování nového, očištěného češství v říši. Že přenesení říšských principů národněsocialistických idejí do českého prostředí bude nemožné, ukázal až vývoj

¹⁵ *Ibid.*, s. 7.

¹⁶ *Ibid.*, s. 44. Ricœur neuznává Jaspersovu metaforickou vinu jako specifickou kategorii. Vnímá ji jako součást viny morální, jako absolutní morální nárok, jako mučednictví či požadavek obětí (Ricœur, P.: *Německá vina*, s. 148). Srov. také známou adornovskou otázku Tadeusze Różewicze, zda je možná poezie po Osvětimi. V kontextu Jaspersových vin se jedná o úvahu zapříčiněnou právě přítomností metafyzické – univerzálně lidské viny.

¹⁷ Jaspers, K.: *Otázka viny*, s. 26.

¹⁸ Fuller, L. L.: *Morálka práva*, s. 13.

¹⁹ Srov. spor Hart – Fuller na stránkách *Harvard Law Review* (1958), z dnešní perspektivy např. Cane, P.: *The Hart – Fuller Debate in the Twenty-First Century*. Oxford – Portland, Oregon: Hart Publishing, 2010.

válečné situace a spory mezi představiteli říše, Národního souručenství (jako orgánu typově kolektivního, zastřešujícího) a především Vlajky (jako orgánu typově elitářského).²⁰ Hmotný prospěch znamenal ryze subjektivní a pragmatický prvek v interpretaci nové skutečnosti. Ta představovala pro tento typ kolaborantů příležitost pro změnu jejich materiálních poměrů, přičemž akceptace nacistické ideologie mohla být pouze zdánlivá či formální. Motivace třetí – strach představuje významný (pochopitelný a jednoduše neodsouditelný) postoj obyvatel. Lidé byli vystaveni *mezním situacím* a pocítili obrovskou existenční nejistotu. Dále je třeba připustit, že generace narozená v závěru 19. století musela, byvše vystavena bouřlivému 20. století v příkrém kontrastu se stabilitou předešlých generací, často průběžně a několikrát za život přehodnocovat své postoje i vzorce chování. Tato proměnlivost, její četnost i intenzita je v historii bezprecedentní.

K. H. Frank prohlásil: [...] *české obyvatelstvo se dělí na úzkou vrstvu loajálních Čechů, větší vrstvu nerozhodnutých „alibistů“ a dalece převažující vrstvu Čechů, kteří jsou vůči Říši a všemu německému odmítaví a nepřátelští*.²¹ Druhou skupinou kolaborantů nacisté nejvíce opovrhovali. Nebyla totiž vedena vlastním přesvědčením či existenčními obavami, ale výhradně osobním prospěchem. Heydrich je ironicky označoval za *margarínové Čechy*.²²

Účel využívání kolaborantů lze charakterizovat v celé šíři protektorátního života: od propagátorů říšské myšlenky, jako nátlakovou skupinu na představitele protektorátu či veřejného života, jako své zástupce ve správě a samosprávě až po udavače.²³ Kolaborace patřila k protektorátu jako ke každému autoritářskému a totalitnímu režimu. Pro pochopení širokých škál kolaborace a nesnadnosti jejího hodnocení ji lze promítnout na dvě osy: jednu tvoří maximy idealismu a pragmatismu, druhou pak maximy vlastního prospěchu a holé existence (včetně strachu). Idealismus chápou jako vlastní a bytostnou interiorizaci jistých principů – ať už nacistických nebo demokratických (odbojových). Pragmatismus se oproti tomu vztahuje pouze na vnější přizpůsobení se, vnější vykazování sounáležitosti s jistými idejemi, které však mohou být v rozporu s vnitřními, skutečně prožívanými, s nimiž se jedinec identifikuje. Pragmatismus tedy chápou jako vnitřní rozpolcení, rozdělení projevů a (pseudo)přesvědčení podle cílové skupiny.

Zatímco pronacistické Čechy vedl k jejich životnímu postoji především vlastní prospěch a/nebo idealismus, v případě *margarínových Čechů* se jednalo o ryzí pragmatismus. Za pasivisty pak označují takové jednotlivce a jejich chování, které bylo záměrně pasivní, rezignované, bez ochoty kriticky vnímat a rozhodovat se, a to především kvůli pocíťovanému strachu, alibismu nebo nezájmu. Zatímco analogický strach pocíťovali jak pasivisté, tak odbojáři, druzí ho překonali s vědomím riskování nejvyšších hodnot a ztrát pro jimi zastávané hodnoty. Odbojáři byli vedeni maximalizací míry jaspersovské meze, zatímco pasivisté její minimalizací. Tento

---

²⁰ *Vlajka* označovala Národní souručenství za Národní slepenec a její členy za rytíře smutné postavy (*Vlajka*, 31. 12. 1939). Blíže srov. Pejčoch, I.: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia, 2011, s. 144nn, Gregorovič, M.: *Kapitoly o českém fašismu. Fašismus jako měřítko politické desorientace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, Velčovský, V.: *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: ÚSTR – Karolinum, 2016.

²¹ Cit. dle Glettler, M. – Lipták, L' – Míšková, A.: *Nacionálno-socialistický systém vlády. Říšská župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko*. Bratislava: AEP, 2002, s. 32.

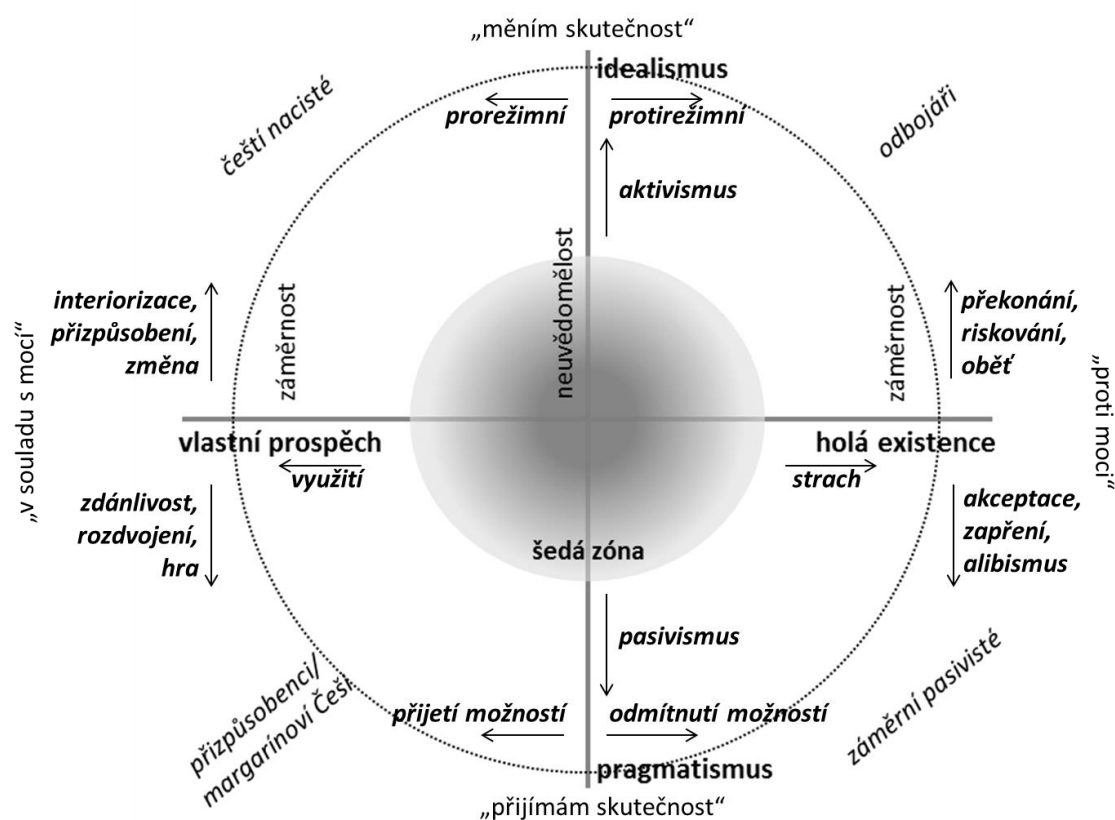
²² Heydrich, L.: *Můj život s Reinhardem*. Praha: Toužimský & Moravec, 2012, s. 128.

²³ Maršálek, P.: *Protektorát Čechy a Morava*, s. 169.

fakt na druhou stranu z prvních zmíněných automaticky netvoří odpadlíky nebo občany (z historického pohledu) zavrženíhodné kategorie.

Schéma si je možno metaforicky představit kromě v osách x a y také v jiné dimenzi: čím vzdáleněji od středu by se jednotlivec „pohyboval“, tím záměrnější, zjevnější a zřejmější by bylo jeho vystupování či volba životních strategií, a to buď s vidinou a vědomím strachu či rizika, anebo využití dané situace. Naopak čím blíže středu by byl, tím bude méně uvědomělý, méně záměrný a méně citlivě bude vnímat a následně také využívat skutečné možnosti volby.

Osu idealismus – pragmatismus lze zároveň z jiného úhlu pohledu označit za osu aktivismus – pasivismus, která ne úplně koresponduje s dichotomií aktivita – pasivita. Pasivismus znamená „aktivní“, záměrné přistupování ke skutečnosti „pasivně“, tedy přijímající skutečnost, jaká je. *Nejednání* je samo o sobě specifickým jednáním a má následky. Slovy Jasperse: *Nevstupovat do světa znamená selhávat před požadavkem skutečnosti, která na mne doléhá jako temný nárok, abych se odvážil a zakusil, co z toho vzejde.*²⁴

Obrázek 1: Schéma kolaborace a dalších životních strategií.

²⁴ Jaspers, K.: *Mezní situace*, s. 90.

Maximu idealismu pro oba horní kvadranty schématu označuji výrokem „měním skutečnost“, a to buď v souladu s mocí, anebo proti ní (nacista – odbojář). Maximu pragmatismu pak charakterizuje věta „přijímám skutečnost“, a to opět buď v souladu s mocí (*margarínový Čech*), anebo proti ní (záměrný pasivista).

Nacisté se v Jaspersově dělení provinili ve všech čtyřech kategoriích – kriminálně, politicky, morálně, metafyzicky. Přízpůsobenci ve všech kromě kriminálních a pasivisté se potýkají s vinou morální a metafyzickou (s vědomím problematického uchopení politické viny občanů protektorátu Čechy a Morava). Odbojář jako jediný z logiky věci vinen není a být nemůže (kromě jiných trestných činů spáchaných „ve jménu odboje“²⁵ či metafyzického vnímání vlastní – univerzálně lidské viny). Opozitem odbojáře jako „nevinného“ proto není kolaborant, ale kdokoliv „vinný“, a to vinný jakoukoliv z Jaspersových vin. Odbojář a kolaborant z mého pohledu netvoří dichotomickou sémantickou dvojici.²⁶

Situace v protektorátu velmi podstatně zkomplikovala pojmání politické viny. Podle Jasperse jsou totiž vinni všichni příslušníci „poraženého“ státu. Jakkoliv byl protektorát součástí nacistické sféry vlivu, Československo stálo na straně vítězů války. Došlo k rozdělení státní reprezentace (vláda v Praze versus vláda v Londýně), ale nikoliv k dichotomii kolektivně národní a občanské, která by byla pro politickou vinu určující. Občané protektorátu (Češi) nemohli být kvůli svému postavení jako vítězů politicky vinnými. Politická vina se však vztáhla na české Němce, představitele protektorátní exekutivy, ať už udržovali kontakty s odbojem,²⁷ anebo ne, a samozřejmě na kolaboranty. Kolaboranti z řad Čechů (ať už jakýchkoliv) měli být souzeni především morálně. Česká politická reprezentace protektorátu nezapadala do jednoznačných schémat, ale byla pars pro toto stigmatizována v prvních monstrprocesech.

Měla být nejen posuzována, ale především souzena morálka obviněných. Z pohledu morálky aspirace je metou a ideálem stát se odbojářem (v uvedeném schématu znamená pohybovat se v pravém horním kvadrantu co nejdále od středu). Z morálky nutnosti je pak třeba nestát se kolaborantem (tedy být co „nejméně“ v levém horním kvadrantu, popř. co nejvíce v neextrapolovaném, nehodnotitelném a indiferentním středu). Nestát se kolaborantem však neznamená stát se odbojářem. Zásadním problémem retribučního soudnictví bylo nerozlišování mezi těmito dvěma přístupy. Je sice pravda, že na odchylky od přijatelného výkonu můžeme aplikovat objektivnější kritéria než na odchylky od výkonu usilujícího o dokonalost,²⁸ normovanost očekávaného chování daná praxí československého národního soudu a mimořádného lidového soudu mířila u obviněných na zpochybnění morálky aspirace, nikoliv morálky povinnosti. Ta sama o sobě nebyla dostatečnou zárukou pro nepotrestání obviněného. Především se tak dělo u veřejných funkcionářů či veřejně známých osob. Příslušníci odboje (hlavně zahraničního) se stali aspirací kýženého chování za války. Retribuce pak posuzovala spíše míru jeho nenaplnění u obviněných, na jejímž základě stanovovala trest, než překročení

---

²⁵ V českém prostředí legalizaci i jiných činů, které by byly za běžných okolností trestné, ale které směřovaly ke spravedlivé odplatě, legalizoval zákon č. 115/1946 Sb., o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků. Toto období bylo ohraničeno z jedné strany 30. zářím 1938, z druhé symbolicky 28. říjnem 1945. Důvodem půlročního posunu za konec války byla především snaha legalizovat porevoluční násilnosti a zvěrstva.

²⁶ Právě z tohoto důvodu nesouhlasím s Pasákovým pojmáním tzv. přízpůsobenců jako specifické skupiny kolaborantů a přikláním se k pojetí Tesařovu.

²⁷ To bylo absolutně zásadní především do léta 1941 do uznání československé exilové vlády Velkou Británií, ale i následně pro prosazování tzv. diplomacie slabých a zabránění především nacifikaci a radikalizaci Čechů.

²⁸ Fuller, L. L.: *Morálka práva*, s. 36.

určité prahové úrovně morálky povinnosti u domácího kontextu. Dekrety byla, velmi zjednodušeně řečeno, stanovena na základě politické i společenské poptávky povinnost stát se odbojářem. Nikoliv nekolaborovat.²⁹

Cílem tohoto příspěvku v žádném případě nebylo hájit kolaboranty, ale problematizovat kolaboraci jako fenomén. Především jaspersovské pojmy *mez*, *interakce* a *vina* mohou pomoci pochopit složitost problému. Za zásadní považují prokázaný „neprotiklad“ *kolaboranta* a *odbojáře*, který retribuční soudnictví prosazovalo z ryze politických a výchovných důvodů a který je v nás částečně zakořeněn dodnes.

Seznam použitých zdrojů

- Arendtová H.: *Eichmann v Jeruzalémě*. Praha: Mladá fronta, 1995.
- Brandes, D.: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj*. Praha: Prostor, 1999.
- Brandes, D.: Kolaborace v protektorátu Čechy a Morava. *Dějiny a současnost*, 16, 1994, s. 25–29.
- Cane, P.: *The Hart – Fuller Debate in the Twenty-First Century*. Oxford – Portland, Oregon: Hart Publishing, 2010.
- Frommer, B.: *Národní očišťa. Retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia, 2010.
- Fuller, L. L.: *Morálka práva*. Praha: OIKÚMENÉ, 1998.
- Glettler, M. – Lipták, E – Mišková, A.: *Nacionálno-socialistický systém vlády. Říšská župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko*. Bratislava: AEP, 2002.
- Gregorovič, M.: *Kapitoly o českém fašismu. Fašismus jako měřítko politické desorientace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.
- Heydrich, L.: *Můj život s Reinhardem*. Praha: Toužimský & Moravec, 2012.
- Jaspers, K.: *Mezní situace*. Praha: OIKÚMENÉ, 2016.
- Jaspers, K.: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. Praha: Academia, 2006.
- Kmoch, P.: *Provinění proti národní cti: „malá retribuce“ v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*. Praha: Academia, 2015.
- Kokoška, S.: Odboj, kolaborace, přizpůsobení. *Soudobé dějiny*, 17, 2009, s. 15–30.
- Krämer, M.: *Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren während des Jahres 1939*. München: GRIN, 2007.
- Kritz, N.: *How Emerging Democracies Reckon With Former Regimes I., II.* Washington: United States Institute of Peace, 1995.
- Kvaček, R. – Tomášek, D.: *Causa Emil Hácha*. Praha: Themis, 1995.
- Maršálek, P.: *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha: Karolinum, 2002.
- Němec, V.: Jaspersova otázka viny ve světle Ricæurovy kritiky. *Reflexe*, 54, 2018, s. 127–139.
- Pasák, T.: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999.
- Pasák, T.: *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*. Praha: Horizont, 1997.
- Pasák, T.: *Pod ochranou říše*. Praha: Práh, 1998.

---

²⁹ Např. Tesař uvádí, že v české společnosti vznikla po válce jakási představa průměrné odbojové činnosti, kterou měl každý Čech vykonávat. Nalézacím komisím proto musel obviněný dokázat své hrdinství podle dobové normy. Ta implicitně u členů retribučních tribunálů musela určitým způsobem existovat (Tesař, J.: *Svornost, svornost, český sbor. Listy*, 2, 1969, s. 16, týž: *Mnichovský komplex*. Praha: Prostor, 2000, s. 151).

- Pasák, T.: *Pod ochranou Říše*. Praha: Práh, 1998.
- Pasák, T.: Problémy české kolaborace. In: *Dějiny a paměť. Odboj a kolaborace za druhé světové války*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1995, s. 25–34.
- Pejčoch, I.: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia, 2011.
- Ricœur, P.: Německá vina. *Reflexe*, 54, 2018, s. 141–148.
- Teitel, R.: *Transitional Justice*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Tesař, J.: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Praha: Prostor, 2000.
- Tesař, J.: *Traktát o „záchraně národa“*. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace. Praha: Triáda, 2006.
- Todorov, T.: *V mezní situaci*. Praha: Mladá fronta, 2000.
- Velčovský, V.: *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: ÚSTR – Karolinum, 2016.